

Стан економіки та ефективність зовнішньоекономічної діяльності харчової промисловості

Подальше входження України у світову спільноту супроводжується відчутними змінами в усіх сферах її діяльності: політичній, економічній та соціальній. З урахуванням ходу реалізації цих проблем виконання досліджень з аналізу, діагностиці і прогнозування розвитку подій та окремих економічних процесів, як теоретико-методичної та практичної основи регулювання економіки, набуває особливої актуальності.

Небувалий інтерес як в розвинутих країнах, так і в тих, що стали на шлях ринкових перетворень, проявляється до особливої сфери економіки - зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). При цьому переглядаються стереотипи колишнього мислення щодо місця і ролі цієї області економіки на місце і роль у підвищенні добробуту населення. Не випадково, що вже в 1991 році Верховна Рада України в числі перших кроків створення засад ринкової економіки прийняла спеціальний Закон України "Про зовнішньоекономічну діяльність", в якому визначила принципи державного регулювання процесів входження економіки держави в світове господарство з позицій інтересів як країни, так і окремих господарюючих суб'єктів [1].

Загальний стан економіки безпосередньо вплинув на стан та обсяги зовнішньоекономічної діяльності, бо структура та обсяги експорту не відповідають місцю України в світогосподарських показниках. Якщо в Україні населення складає 1,5% населення світу, виробляється біля 4% світової промислової продукції, то частка в експорті становить лише біля 0,2%. Наочними є показники відносних обсягів. Так, експорт продукції на душу населення в Канаді за останній

період щорічно становить 5,6 тис. доларів, Німеччині – 5,1; Франції – 4,1; Італії – 3,3; Великобританії – 3,1; Японії – 3,2; США – 2,0; Росії – 0,4, а в Україні лише 0,2-0,3 [2, 3].

Характерною рисою зовнішньоекономічної діяльності України є привалювання в загальному обсязі експорту сировинних ресурсів при меншій долі промислових товарів, що свідчить про відсутність адаптації до процесів “інтелектуалізації”, що притаманно світовій торгівлі.

Значним стримуючим фактором розвитку зовнішньоекономічної діяльності є недосконалість її організаційно-правової, законодавчої системи та незвичайні для світової практики умови роботи наших експертів (складна і незавершена законодавча база, високі податки, практична відсутність системи страхування і кредитування). Зазначені фактори призводять до скорочення надходжень валюти, приховування фінансових потоків шляхом використання бартерних поставок, приховування частини виручки на рахунках в іноземних банках. Загальний обсяг товарообороту держави та харчової промисловості приведено в табл. 1.

З табл.1 видно, що за аналізований період експортні поставки народногосподарського комплексу в цілому мають тенденцію до збільшення, хоча у формуванні цих обсягів вирішальну роль зіграв ціновий фактор. В харчовій промисловості зазначена тенденція зберігалась на протязі трьох років, але в 1997р. поставки знизились порівняно з 1996р. на 28%. На жаль, така ж тенденція склалася і в поставках продукції в Україну. Лише в 1997р. обсяг імпорту склав порівняно з 1996р. 103,7%, а в харчовій промисловості зменшився на 26,6%. В цілому за ці роки мається негативне сальдо експорту-імпорту.

В географічному плані основними торгівельними партнерами України є країни колишнього союзу, їх доля в експорті України на

початок 90-х років становила біля 60%, в 1995р. – 52%, в 1998р. – 40%.

Таблиця 1

Обсяги експортно-імпортних поставок продукції України

Вид поставок, найменування комплексу	Одиниця виміру	1994	1995	1996	1997
1	2	3	4	5	6
Експорт					
Народногосподарський комплекс	млн.грн.	4260	25663	37215	37808
Харчова промисловість	млн.грн.	439.1	2850	5348	3905
	%	10.31	11.11	14.37	10.33
Імпорт					
Народногосподарський комплекс	млн.грн.	4641	27344	39296	40754
Харчова промисловість	млн.грн.	161.5	993	2566	1884
	%	3.48	3.63	6.53	4.62

Стійкими зв'язками характеризується обмін з країнами Європи (щорічно біля 23%), Азії – 15%. Широкий географічний спектр поставок української продукції (усі континенти земної кулі) засвідчує про наявний попит на нашу продукцію та великі внутрішні можливості держави. Одним із стримуючих факторів поставок продукції є територіальна віддаленість континентів, а тому і обсяги експорту обернено пропорційні відстані до країн. Другим важливим стимулюючим фактором розширення зв'язків з розвинутими країнами є низька конкурентоспроможність нашої продукції, а також налагоджені і вимушені економічні відносини з державами колишнього союзу.

Виходячи із товарної структури українського експорту [4] при привалюванні сировинного та напівфабрикатного наповнення обсягів,

низької конкурентоспроможності більшості товарів, низького рівня техніки, технологій та іноземних інвестицій, - в Україні створюється несприятлива ситуація для міжнародної спеціалізації виробництва та експорту. При цьому нерегульований імпорт із-за низької собівартості товарів витісняє з внутрішнього ринку вітчизняного виробника, призводить до скорочення нашого виробництва, до відтоку капіталу за кордон, до скорочення робочих місць, до росту безробіття та до росту соціально-політичної напруги в суспільстві.

Пошук шляхів виходу економіки з кризи та входження в світову спільноту виявили незбалансованість української економіки, сировинну, в першу чергу, на енергоносії на нафтовій основі, та технологічну залежність від впливу внутрішніх і зовнішніх факторів. Внаслідок їх дій економіка України регулярно відчуває потрясіння всіякого характеру – інфляцій, девальвацій, паливних зборів, дефіцитів всіякого роду, які значною мірою постійно впливають на ЗЕД.

Аналіз стану та перспектив розвитку ЗЕД засвідчує ряд факторів, які в майбутньому будуть спроможними стримувати зростання експорту.

Найбільш суттєвими з них слід вважати:

- активну державну підтримку ЗЕД в розвинутих країнах шляхом прийняття відповідного законодавства та реалізації протекціоністських заходів по підтримці своїх товаровиробників, що значно ускладнило вихід на світовий ринок українських господарюючих суб'єктів;
- помітне посилення міжнародної конкуренції на основі прийняття обмежуючих нормативно-правових документів та забезпечення випуску і поставок на ринок якісної, дешевшої і в цілому конкурентоспроможної продукції;
- низьку конкурентоспроможність української продукції, включаючи вироби машинобудування;

- низький рівень інвестування розвитку сучасних машин, механізмів і технологій за рахунок власних коштів підприємств і громадян в зв'язку із тяжким фінансовим станом фізичних і юридичних осіб;
- кризовий стан економіки, низький платіжоспроможний попит підприємств і громадян і, як наслідок, скорочення обсягів виробництва продукції в натуральному виразі;
- низький рівень сертифікації та контролю за якістю експортної продукції при значних вимогах на світовому ринку до різних, в тому числі, екологічних її характеристик;
- відсутність або низький рівень досвіду господарюючих суб'єктів про порядок виходу на зовнішній ринок, організацію цього процесу, маркетинг та інші напрями діяльності, поведінки;
- суттєвий розрив традиційних зв'язків з країнами СНД, країнами Східної Європи;
- підтримка та формування дискримінаційних заходів іноземними партнерами до українських експортерів;
- несприйняття та ігнорування нашими виробниками вимог дизайну, його можливостей в частині підвищення конкурентоспроможності продукції та попиту на неї.

Урахування впливу значних факторів, розробка та реалізація заходів з локалізації чи повної ліквідації їх дії забезпечить державі формування нових засад економічної політики, орієнтованої на реструктуризацію споживання сировини, випуску продукції та зміни структури економіки в цілому при активному експорті. Вхідження України в світовий ринок примусить господарюючих суб'єктів по дійовому спеціалізуватись, кооперуватись та приймати участь в міжнародному поділі праці, від чого залежить вирішення багатьох проблем української економіки [5, 6].

Прийняті економічні Закони, Укази Президента та Постанови Кабінету Міністрів України в деякій мірі визначають тактику поступового переходу до різних форм власності шляхом демонтажу державної монополії, формування ринкових засад господарювання, створення різних типів підприємств ринкової орієнтації. Важливим важелем розвитку акціонерних товариств та досягнення ними конкурентоспроможності на світовому ринку є постійний характер діяльності та сильна підтримка нашої держави, бо українські товаровиробники ще, в більшості, дуже слабкі, непідготовлені і недосвідчені в конкурентній боротьбі. Така підтримка держави повинна здійснюватись шляхом фінансування цільових програм експортного виробництва пільгового кредитування, відстрочки платежів, захисту експортерів від ризиків тощо.

Збільшення та розвиток експортного потенціалу України має особливо велике значення для зміцнення та розбудови держави, що вирішить ряд проблем виробничого та соціально-економічного характеру.

В умовах України харчова промисловість має вельми сприятливі природні, економічні, науково-технічні, геополітичні та інші передумови для свого ефективного розвитку та функціонування як для забезпечення потреб населення держави у широкому асортименті високоякісних продуктів харчування, так і для формування потужного експортного потенціалу.

Визначальними факторами ефективного розвитку харчової промисловості та формування експортного потенціалу є:

наявність сприятливих природно-кліматичних умов для вирощування сировинних ресурсів (предметів праці) для виробництва кінцевої продукції харчової промисловості;

наявність необхідного балансу виробничих потужностей з необхідними техніко-економічними параметрами для забезпечення випуску якісної та конкурентоспроможної продукції;

розвинена інфраструктура забезпечення вирішення виробничих і соціальних задач;

наявність ринків збуту як внутрішнього, так і зовнішнього типів;

розвинена транспортна мережа для просування товарів від виробника до споживача;

наявність необхідного кваліфікаційного рівня працюючих в галузі;

наявність практики та досвіду господарювання для забезпечення досягнення ефективного виробництва харчової промисловості;

територіальна зручність розташування держави для використання переваг в розподілі праці та формуванні експортного потенціалу продовольчих товарів [7].

Аналізуючи стан економіки харчової промисловості України в цілому і її окремих регіонів з точки зору наявності зазначених вище передумов ефективного господарювання слід відмітити, що вони є присутні і забезпечують виробництво основних видів продовольчих товарів.

Провідною, визначальною ознакою потенційних можливостей України є масштабність основних показників, які є базою для ефективного розвитку агропромислового комплексу держави і, зокрема, сільського господарства та харчової промисловості. Відомо, що територія України складає лише біля 0,5% земної суші та 5,8% території Європи. Населення України складає біля 1% населення земної кулі та десяту долю населення Європи, а сільськогосподарські угіддя відповідно також біля 1% та близько п'ятої частини угідь Європи, у тому числі, рілля складає біля 2,5% світових запасів та в

Європі – 27,3%, тобто майже третину. Зазначені співвідношення забезпечили значні відносні обсяги сільськогосподарських угідь на 100 жителів в Україні, які прирівнюються до світових та майже в 2 рази більше, ніж в Європі. По долі ріллі на 100 жителів обсяги в Україні майже в 3 рази більше, ніж у світі та в Європі. Позитивні для України абсолютні та відносні обсяги природно-ресурсного потенціалу для вирощування сільськогосподарських культур та розвитку харчової промисловості простежуються і в обсягах виробництва сільськогосподарської продукції. Так, аналізуючи абсолютні та відносні значення обсягів виробництва можливо стверджувати наступне. Доля обсягів виробництва основних видів продукції сільськогосподарського виробництва в Україні має значні величини особливо в порівнянні з обсягами виробництва Європи. Так, доля зернових культур складає до 10%, цукрових буряків – біля сьомої частини, картоплі, соняшнику – біля п'ятої частини, м'яса – біля двадцятої, а молока – десятої частини загальних обсягів.

Важливою узагальнюючою та об'єднуючою рисою усіх галузей харчової промисловості є економічне призначення виробництва продукції або реалізований попит (обсяг споживання за призначенням за певними характеристиками). За загальною схемою продукція харчової промисловості призначається для задоволення попиту в ній держави в цілому чи конкретних регіонів та для зовнішніх поставок.

Комплексна оцінка ефективності розвитку харчової промисловості здійснюється на основі використання системи принципів, критеріїв та показників, узагальнення і розрахунки яких дають уявлення про кількісний та якісний стан, рівень її розвитку. Оцінка рівня розвитку харчової промисловості базується на конкретних, випробуваних методологічних засадах, основою яких є система національних рахунків і яка включає показники обсягів виробництва продукції в натуральному і вартісному виразах, питому

вагу кількісних характеристик харчової промисловості в структурі народногосподарського комплексу держави, попит на продукцію харчової промисловості та рівень його задоволення пропозицією власного виробництва, валовий внутрішній продукт харчової промисловості та його окремі елементи і їх доля в складі народногосподарського комплексу, вартісна структура розподілу товарів і послуг харчової промисловості за напрямками використання, вартісна структура розподілу товарів і послуг харчової промисловості за галузями економіки, коефіцієнти прямих і повних витрат харчової промисловості за галузями економіки, обсяги експорту та імпорту продукції, відносні обсяги виробництва продукції на одиницю території та на душу населення [9].

За рядом показників міжгалузевих балансів (МГБ), які орієнтовані на їх формування за методикою системи національних рахунків (СНР), харчова промисловість займає одне із провідних місць. Аналіз і дослідження показників МГБ виконано за 1994 – 1998 роки, коли обсяги показників та рахунків почали формуватись в СНР. Необхідність користування інформацією з 1994р. обумовлюється розробкою матеріалів МГБ за цей рік в двох варіантах: за системою балансів і вперше за СНР. З 1995р. МГБ розробляються лише за СНР. Користування інформацією за 1994 – 1998 роки необхідне для встановлення тенденцій, темпів росту показників та формування моніторингу як безперервної системи спостереження за економічним об'єктом дослідження.

Найбільше значення для аналізу ефективності харчової промисловості та господарського механізму регулювання її економіки є дані МГБ в частині елементів валового внутрішнього продукту та їх динаміки по харчовій промисловості та народному комплексу.

Виконані розрахунки показників аналізу ВВП та ресурсів харчової промисловості за методикою факторного аналізу

макроекономічних показників (табл.2) засвідчили, що, не дивлячись на спад виробництва за основними галузями АПК та враховуючи інфляційні процеси і зростання цін, навіть відносний показник ВВП на душу населення зріс з 19,1 грн./чол. до 163,5 грн./чол. Поряд з цим обидва показники затратомісткості виробництва та економічної ефективності не мають чіткої тенденції до зменшення. Результативність роботи по відношенню ВДВ до валового випуску товарів і послуг має чітко виражену тенденцію зменшення.

Аналіз ВВП за категоріями доходу має ряд негативних характеристик. Так, доля оплати праці в ВВП має чітку тенденцію до зростання (з 17,1 до 26,7%), доля податків зросла з 18,8% до 33,1%. Доля ВДВ, валового прибутку та випуску товарів і послуг харчової промисловості до НГК за відносними показниками (відсотки) мають практично однакові значення. Обсяги імпорту та експорту за абсолютними і відносними величинами мають тенденцію до зростання.

Таблиця 2 – Аналіз ВВП та ресурсів харчової промисловості

Показники	Одиниця виміру	1994	1995	1996	1997
1. Результативність роботи (ВДВ/валовий випуск товарів та послуг)	%	17,5	18,2	16,9	15,6
2. Економічна ефективність роботи (ВДВ / проміжне споживання)	%	5,3	58,7	69,4	65,1
3. Затратомісткість виробництва (проміжне споживання/валовий випуск)	%	71	31	24,3	23,9
4. Затратомісткість виробництва (проміжне споживання / ВДВ)	%	405,3	170,4	144	153,6
5. ВВП на душу населення	грн./чол.	19,1	81,8	140,2	163,5
6. Доля оплати праці в ВВП	%	17,1	23,4	26,3	26,7
7. Доля податків у ВВП	%	48,7	46,6	51,7	54,1
8. Доля валового прибутку (змішаного доходу) у ВВП	%	28,1	20,1	14,4	19,2
9. Доля експорту в ВВП	%	44,6	67,8	74,4	46,9
10. Доля експорту в валовому випуску	%	12,9	19,5	22,2	14,3
11. Доля імпорту в усіх ресурсах	%	4,5	6,4	9,6	6,5

Для зведених обсягів експорту і імпорту продукції у вартісному виразі (млн. дол. США) та структури обсягів за визначеними групами продукції позитивною тенденцією є те, що сальдо експорту-імпорту за аналізовані роки є позитивним, але, якщо обсяги імпорту знаходяться майже на однаковому рівні (≈ 1 млрд. дол.), то обсяги експорту скоротилися в 2 рази. Із-за цього позитивне сальдо в 2 млрд. дол. в 1995р. зменшилось до 300 млн. дол. в 1998р. Основними експортоформуючими видами продукції є цукор і кондитерські вироби з нього, алкогольні та безалкогольні напої, молоко та молокопродукти, м'ясо і субпродукти, жири та олія, зерно та продукція його переробки.

Поглиблення кризи економіки призвело до зміни структури експорту, привалювання в експорті зерна, олійного насіння та зменшення долі олії і жирів, цукру, алкогольних напоїв.

Аналіз стану економіки та ефективності зовнішньоекономічної діяльності харчової промисловості дозволяє зробити наступні висновки.

Дослідження та формування експортно-імпортних зв'язків України в сучасних умовах господарювання надзвичайно актуальні, бо відлагоджена система ЗЕД здатна сприяти економічному зростанню держави. Аналіз експортних поставок засвідчує, що розмір зовнішньоторговельних квот США, Японії, Німеччини відповідно складають 15, 10, 10 відсотків. Доля експортних поставок України, наприклад, в 1997р. по народногосподарському комплексу склала 16%, а по харчовій промисловості – 14,3%. Частка харчової промисловості в складі НГК склала 10,3%. Навіть, із приведених значень показників можна зробити висновок, що Україна вже значною мірою інтегрована в світогосподарські зв'язки. Поряд з цим важливою складовою цього виду діяльності є її прибутковість, яка визначається обґрунтованою політикою ЗЕД держави, стратегією, тактикою.

Географія поставок продукції України визначається в основному налагодженими зв'язками з республіками колишнього союзу (експорт в країни СНД складає до 70% загального обсягу), недостатньою конкурентоспроможністю та територіальною віддаленістю (експорт в країни Європи складає до 25%, Америки – 7%, Австралії і Океанії – 0,5%).

Структура експортних поставок основних видів продукції АПК характеризується значною долею сировинних ресурсів, тобто без промислової переробки та достатньої готовності для їх споживання (зернові, зернобобові, цукрові буряки, картопля, соняшник, м'ясо).

В умовах України харчова промисловість має вельми сприятливі природні, економічні, науково-технічні, геополітичні та інші передумови для свого ефективного розвитку та функціонування як для забезпечення потреб населення держави у широкому асортименті високоякісних продуктів харчування, так і для формування потужного експортного потенціалу. Так, по площі орних земель на 100 жителів України перевищує відповідні світові та європейські показники у 2,7 рази, а по випуску основних видів продукції АПК, наприклад, порівняно з Європою, становить від 5 до 20%.

Ефективність функціонування харчової промисловості в цілому та її ЗЕД визначається існуючим економічним механізмом державного регулювання виробничих процесів. Економічний механізм включає блоки нормативно-правового забезпечення, економічних засобів регулювання, технологічного забезпечення та адміністративного регулювання, обліку, контролю.

Аналіз показників економіки харчової промисловості за міжгалузевими балансами за 1994 –1998 роки, які наведено у системі національних рахунків, а також частки галузі народногосподарському комплексі держави засвідчив ряд позитивних і негативних тенденцій. Аналіз виконано за показниками вартісної структури розподілу товарів

та послуг за галузями економіки, вартісної структури розподілу товарів і послуг за напрямками використання, коефіцієнтів прямих і повних витрат за галузями економіки, елементів валового внутрішнього продукту та ресурсів харчової промисловості. Абсолютні значення цих показників та факторний аналіз засвідчили, що не дивлячись на спад виробництва, інфляційні процеси та зростання цін ВВП харчової промисловості має чітко виражену тенденцію до зростання. Наприклад, відносне значення ВВП на 100 жителів за період 1994 –1997 роки зросло з 19,1 до 163,5 грн./чол. Результативність роботи галузі по відношенню ВДВ до валового випуску товарів і послуг має виражену тенденцію до зменшення. Аналіз ВВП за категоріями доходу має також ряд негативних характеристик. Так, доля оплати праці ВВП має чітку тенденцію до зростання (з 17,1 до 27,6%), а доля податків зросла з 18,8% до 33,1%. Обсяги експорту і імпорту за абсолютними і відносними величинами мають тенденцію до зростання.

Список літератури

1. Закон України “Про зовнішньоекономічну діяльність” // Відомості Верховної Ради. - 1992. - №19.
2. Чистяков Е., Шульга В. Особенности межгосударственного товарообмена и перспективы его развития // Экономист. - 1998. - № 12. - С.74-82.
3. Державна програма розвитку експортного потенціалу України. - Київ. - 1996. - 37с .
4. Денисюк О.М. “Науково методичні основи державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні в період переходу до ринку. – К.: ДВПП Міннауки України. - 1996. - 19с.

5. Власюк А. Стабілізація економіки України: аналітична оцінка пріоритетів // Економіка України. - 1995. - №12.
6. Єрін М.І., Здоровцев О.І. Перехідній економіці України необхідні відповідні економічні важелі та методи // Економіка АПК. - 1996. - №6. - С.26-34.
7. Дейнеко Л.В., Цимбалюк А.В. Ефективність розвитку харчової промисловості в регіоні. - К.: УФЕІ. - 1998. - 284с.
8. Статистичні щорічники України (1991-1997роки). – К.: Українська енциклопедія. 1991-1997.
9. Міжгалузеві баланси виробництва і розподілу товарів та послуг в економіці України за 1994-1997роки. – К.: Мінстат України. - 1994-1997.